

Plastyka niezależna 1976–1989

Scenariusz, kwerenda archiwalna, biblioteczna i fotograficzna

Krzysztof Brzechczyn (Instytut Pamięci Narodowej, Oddział w Poznaniu)

Konsultacje

Ireneusz Adamski, Jerzy Brukwicki, Krzysztof Cieśliński, Erazm Ciolek,

Joanna Janiak, Jaromir Jedliński, Piotr Juskiewicz, Piotr Kowalski,

Maria Kozielska, Piotr Piotrowski, Maryla Sitkowska

Projekt graficzny i przygotowanie do druku

Teodor Jeske-Choiński

Materiały archiwalne

Zdjęcia i dokumenty pochodzą ze zbiorów następujących instytucji i osób prywatnych: Galeria Plakatu S.C. Krzysztof Dydo, Ewa Pabis w Krakowie,

Muzeum Narodowe we Wrocławiu, Muzeum Zamoyskich w Kozłowie,

Ośrodek Karta, Biblioteka Narodowa w Warszawie,

Danuta i Jerzy Brukwiccy, Krzysztof Brzechczyn, Erazm Ciolek,

Jan Kołodziejewski, Michał Kowalski, Piotr Kowalski, Ryszard Stryjecki

Instytut Pamięci Narodowej, Oddział w Poznaniu, Poznań 2009

Wybrana bibliografia

Janusz Bogucki, *Sztuka Polski Ludowej*. Warszawa, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1983.

Jerzy Brukwicki, *Grafika „Solidarności”: 1980–1989, w: Pamięć i uczestnictwo. Katalog wystawy*. Gdańsk, Muzeum Narodowe, 2005.

Jerzy Brukwicki, *Neuer Himmel, neue Erde. Die Symbolik der Solidarnost, w: Samizdat. Alternative Kultur in Zentral- und Osteuropa. Die 60er bis 80er Jahre*. Bremen, Editio Temmen, 2000.

Katarzyna Chruździńska-Uhera, *Sztuka lat osiemdziesiątych, tendencje i spuścizna*. „Pokaz. Pismo krytyki artystycznej”, nr 28, 2000.

Eugenia R. Dabertowa, Agnieszka Luczak (red.), *Walka o pamięć Czerwca '56*. Poznań 2001.

Sylvia Giżka, *Polska szkoła plakatu* [www.culture.pl/pl/culture/artykuly/es, 3 IX 2009].

Marian Gólk, *Socjologia kultury*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2007.

Mariusz Hermansdorfer, *Sztuka stanu wojennego*. Wrocław, Muzeum Narodowe we Wrocławiu, 2006.

Magdalena Hniedziejewicz, *Dawno temu*. „Pokaz. Pismo krytyki artystycznej”, nr 28, 2000.

Piotr Juskiewicz, *Od rozkoszy historiozofii do „gry w nic”. Polska krytyka artystyczna czasu odwilży*. Poznań, Wyd. Naukowe UAM, 2005.

Andrzej Krajewski, *Między współpracą a oporem. Twórcy kultury wobec systemu politycznego PRL (1975–1980)*. Warszawa, Wyd. Trio, 2004.

Małgorzata Kitowska-Lysiak, *Alfons Mazurkiewicz* [www.culture.pl/pl/culture/artykuly/os, 3 IX 2009].

Maria Matuszkiewicz, *Andrzej Matuszewski* [www.culture.pl/pl/culture/artykuly/os, 3 IX 2009].

Nasz znak, „Tygodnik Solidarność”, nr 1, 1981, s. 4.

Ostatnie miesiące Związku Polskich Artystów Plastyków. Warszawa, Oficyna Sztuk Pięknych, 1983.

Powinność i bunt. *Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie 1944–2004*. Warszawa 2004.

Piotr Piotrowski, *Awangarda w cieniu Jafy. Sztuka w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1945–1989*. Poznań, Rebis, 2005.

Piotr Piotrowski, *Polska sztuka między totalitaryzmem a demokracją* [www.culture.pl/pl/culture/artykuly/es, 3 IX 2009].

Krzysztof Racinowski, *Grafika wyborcza 1989*. „Szkice”, 1989, nr 10, s. 1–4.

Anda Rottenberg, *Sztuka w Polsce 1945–2005*. Warszawa, Stentor, 2007.

Władysław Serwatowski, *Oblicza „Solidarności”. Solid Art* [www.culture.pl/pl/culture/artykuly, 3 IX 2009].

Wojciech Włodarczyk, *Socrealistyczny epizod. Warszawa 1933–Moskwa 1958* [www.culture.pl/pl/culture/artykuly/es, 3 IX 2009].

Aleksander Wojciechowski, *Czas smutku, czas nadziei. Sztuka niezależna lat osiemdziesiątych*. Warszawa, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1992.

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Artyści w strajku

W sierpniu 1980 roku robotnicy, którzy przejęli władzę w swoich zakładach pracy tworząc zakładowe i ponadzakładowe komitety strajkowe. Rodząca się odpowiedzialność za miejsce pracy ukształtowała swoistą estetykę strajkową. Charakterystyczną cechą sierpniowych strajków były ukwiecone i udekorowane bramy strajkujących zakładów.

Atmosfera strajku inspirowała również profesjonalnych artystów. Do strajku przyłączyło się gdańskie Biuro Wystaw Artystycznych. W stołowie Stoczni została zorganizowana wystawa fotografii i 33 plakatów Teatru Narodowego. Poddający się atmosferze wydarzeń 29-letni wówczas grafik i ilustrator Jerzy Janiszewski stworzył napis „Solidarność”. Autor w następujący sposób wspominał moment narodzin koncepcji: „Nie pamiętam dokładnie, kiedy przyszedł mi do głowy pomysł graficznej formy napisu. Którejś nocy między drugą a trzecią turą rozmów. Koncepcja wychodziła od takiego podobieństwa: jak ludzie w zwartym tłumie solidarnie wspierają się jeden o drugiego — to było charakterystyczne dla tłumu przed bramą, stojący nie cisnęli się, nie odpychali, ale wspierali — tak litery tego słowa powinny się też wspierać o siebie, nie być oddzielone ani też na siebie napadać. Zaczęłam się spieszyć (...). Wreszcie pożyłem te litery. Dodałem jeszcze flagę, bo miałem świadomość, że sprawa nie jest już tylko środowiskowa, lecz powszechna, że jest to pospolite ruszenie (...). Litery mają wyraźnie «niechłujny wygląd», ale to jest ich strajkowy atrybut”. Znak graficzny „Solidarność” stał się podstawą solidarycy — charakterystycznego kroju pisma, który znajdował szerokie zastosowanie w środowiskach opozycyjnych lat 80., będąc rozpoznawalnym elementem inicjatyw podejmowanych przez członków i sympatyków NSZZ „Solidarność”.

Jacek Waltoś. Po obu stronach bramy — sierpniowa medytacja, 1981–1983

SZTUKA 1/81

Wydawany przez środowisko Związku Polskich Artystów Plastyków detumescencja „Sztuka” ze stycznia 1981 r. poświęcony był rozdziałowi pomnikowej, a w szczególności Pomnikowi Poległych Stoczniowców 1970 w Gdańsku

Sierpień 1980. Lech Wałęsa na bramie nr 2 strajkującej Stoczni Gdańskiej informuje mieszkańców miasta o stanie rozmów z rządem (fot. Erazm Ciolek)

Pozosta wykonana przez pracownika Stoczni Gdańskiej, ustawiona na stole przydługim w sali BHP podczas strajku w sierpniu 1980 r. (fot. Erazm Ciolek)

Logo Solidarności autorstwa Jerzego Janiszewskiego

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

ROK KULTURY
NIEZALEŻNEJ

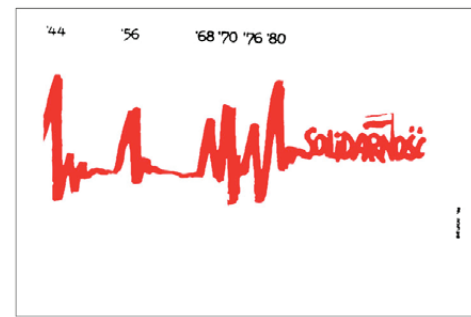

Plakat Solidarności

Zachodzące po Sierpniu 1980 przemiany społeczne w Polsce i związane z tym oczekiwania i nadzieje znalazły swój wyraz w sztukach plastycznych, w tym chyba najbardziej w sztuce plakatu. W historii plakatów Solidarności wyróżnić można trzy okresy: od września 1980 do 13 grudnia 1981, od 13 grudnia 1981 do wiosny 1989, od wiosny do czerwca 1989. W pierwszym okresie plakat najbardziej skutecznie upowszechniał ideaty, wartości i cele Solidarności. Mówił o godności, demokracji, wolności, prawdzie i sprawiedliwości. Wyrażał sprzeciw wobec represji i przemocy. Przypominał o narodowej przeszłości i faktach historycznych ukrywanych przez komunistyczną władzę. W tym okresie różne struktury i agendy Związku wydały ponad sto plakatów. Plakat Solidarności spełniał również funkcję informacyjną — towarzyszył Związkowi w walce o legalizację, dokumentował jego działalność, mówił o istotnych wydarzeniach społecznych i kulturalnych. Ikonografia większości plakatów wykorzystywała istniejące w świadomości społeczeństwa znaki i symbole tkwiące w tradycji narodowej i chrześcijańskiej. Częstym motywem solidarnościowego plakatu był powrót do prawdziwych znaczeń słów zakłamanych przez komunistyczną propagandę.

Plakaty Solidarności z kolekcji Danuty i Jerzego Brukwickich

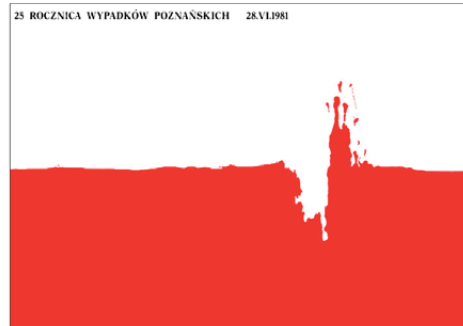
Czesław Bielecki

Piotr Młodzeniec

Monika Handke

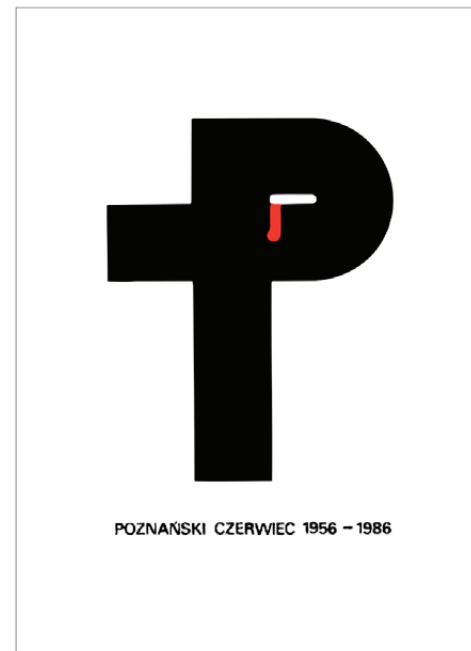
Krzysztof Baran

Krystyna Janiszewska

Michał Jędrzak

Jacek Ćwikła

Plakat Solidarności

Powstanie Solidarności sprzyjało narodzinom różnych niezależnych inicjatyw artystycznych. Jedną z nich było rozpisanie ogólnopolskiego konkursu na plakat NSZZ „Solidarność”. Rozstrzygnięcie nastąpiło w listopadzie 1981 roku. I nagrodę otrzymał Jan Bokiewicz z Warszawy, II nagrodę — Małgorzata Śliwińska z Warszawy i Iwona Górka z Katowic, III nagrodę — Krzysztof Łada z Warszawy i Wojciech Kwaśniewski z Krakowa; wyróżnieni zostali: Stanisław Porada (Warszawa), Mariusz Biegaj (Kraków), Wiesław Walkuski (Warszawa), Michał Piekarski i Jacek Giluń (Warszawa), Marek Wajda (Warszawa).

Plakaty Solidarności z kolekcji Krzysztofa Brzechczyńska

Plakaty podziemnej Solidarności

Gatunkiem sztuki plastycznej, który najżywiej reagował na wypadki społeczne był plakat. Stan wojenny zapoczątkował kolejny okres w historii solidarnościowego plakatu. Był on najczęściej anonimowy, charakteryzował się małym formatem, ograniczoną jakością poligraficzną i niskim nakładem. W swojej ikonografii nawiązywał do symboli uniwersalnych i narodowych. Były to najczęściej: krzyż — znak wiary, kotwica — znak nadziei, biało-czerwona flaga — poszarpana i postrzępiona, bochenek chleba, kraty i więzienna cela. Pojawiły się w nim również nowe motywy nawiązujące do okoliczności wprowadzenia stanu wojennego: liczba 13, czarne okulary Jaruzelskiego, generałowie z WRON-y, komisarze wojskowi, funkcjonariusze MO i SB oraz milicyjne i wojskowe pojazdy. Nadawano nowe znaczenie istniejącym już motywom ikonograficznym i je przetwarzano, a wśród nich szczególnie: palce ułożone w znak zwycięstwa V, krzyż ułożony z kwiatów, palące się świece czy wreszcie sylwetki rozmaitych ptaków i zwierząt. Plakaty te wyróżniała prostota i lapidarność, ironia i operowanie aluzją, wielość znaczeń. W stanie wojennym ta forma sztuki plastycznej była sposobem walki z komunistyczną władzą. Wyrażała pogardę dla jego sprawców, była wyrazem buntu i oporu, dodawała otuchy i nadziei oraz stanowiła widoczny dowód, że Solidarność żyje i zwycięży.

Plakaty Solidarności z kolekcji Danuty i Jerzego Brukwickich

Piotr Młodożeniec

ABCDE
FGHIJ
KLMN
OPRSTU
WXYZ
SOLIDARNI

Piotr Młodożeniec

Piotr Młodożeniec

Polska

Jan Bokiewicz

Jan Bokiewicz

Jan Bokiewicz

Plakat wyborczy 1989

Wybory 1989 stanowiły ostatnią okazję do masowej współpracy środowiska niezależnych artystów z NSZZ „Solidarność”. Zachęcał do tego apel prezesa ZPAP Jerzego Puciaty skierowany do wszystkich artystów plastyków. Opracowaniem graficznego symbolu wyborów jednoznacznie kojarzącego się ze stroną „solidarnościowo-opozycyjną” zajęła się powołana do tego celu komisja Ogólnopolskiego Komitetu Obywatelskiego. Jej członek, Krzysztof Raciniowski, tak wspominał swoją pracę: „W początkowo małym zespole grafików staraliśmy się lansować koncepcję zgrzebności formy, maksymalnej oszczędności środków wyrazu (w tym i koloru), prostoty i syntezy, nawiązując do tych wszystkich skromnych druczków, ulotek, znaczków, okładek i transparentów, które realizowaliśmy w przeciągu ośmiu lat od ogłoszenia stanu wojennego”. Podstawowym identyfikatorem wyborów był znak graficzny Solidarności. Na jego bazie powstawały pierwsze plakaty i ulotki wyborcze z hasłami: „Musimy wygrać” z autografem Lecha Wałęsy, „Głosuj na Solidarność”, „Twoją szansą Solidarność”, „Pierwszy raz możesz wybrać, wybierz Solidarność”, „Nie śpij, bo cię przegłosują”. Do bardziej popularnych plakatów wyborczych należał projekt Andrzeja Budki z białą-czerwonymi flagami i procentami demokracji. Innym graficznym wyróżnikiem wyborów było zdjęcie kandydatów do Sejmu i Senatu z Lechem Wałęsą. Plakaty te charakteryzowały się jednolitą formą, klarownością, jednoznacznie świadcząc o przynależności danego kandydata do „drużyny Lecha”. Zdaniem grafika Krzysztofa Raciniowskiego, wśród szeregu plakatów w przestrzeni miejskiej wyróżniały się dwa: jeden, autorstwa prof. Henryka Tomaszewskiego „Żeby Polska była Polską 2 x 2 musi być 4”, odznaczał się lapidarnością, wpisując się w prostotę grafiki umieszczanej na murach miejskich. Drugi, „W samo południe 4 czerwca 1989” autorstwa Tomasza Sameckiego, w inteligentny i dowcipny sposób nawiązywał do znanego westernu, którego bohater (Gary Cooper) walczył o słuszną sprawę. Na plakacie aktor grający szeryfa zamiast rewolweru trzymał kartkę z napisem „wybory” i ma wpięty znaczek Solidarności.

